

11. ДАЧО, ф. 341, оп. 1, спр. 967.
12. Єсюнін С. Історія 44-ї артилерійської бригади (1897–1914) // Ніжинська старовина, № 15. – 2013.
13. ДАЧО, ф. 340, оп. 1, спр. 3194.
14. ДАЧО, ф. 340, оп. 1, спр. 3192.
15. ДАЧО, ф. 340, оп. 1, спр. 3224.
16. ДАЧО, ф. 340, оп. 1, спр. 3224.
17. ДАЧО, ф. 340, оп. 1, спр. 3211.
18. ДАЧО, ф. 340, оп. 1, спр. 3224.
19. ДАЧО, ф. 340, оп. 1, спр. 3227.
20. ДАЧО, ф. 340, оп. 1, спр. 3224.
21. ДАЧО, ф. 340, оп. 1, спр. 3224.
22. ДАЧО, ф. 1338, оп. 1, спр. 2.
23. ДАЧО, ф. 1338, оп. 1, спр. 3.

Дмитренко Н.М. Нежинская городская управа: расквартирование и жизнеобеспечение воинских частей (последняя четверть XIX – начало XX века)

В статье рассматривается деятельность Нежинской городской управы в период модернизации городского общественного управления в соответствии с Городовыми Положениями 1870 и 1892 годов. Дан анализ изменений в системе расквартирования воинских частей и их последствия для городского бюджета.

Ключевые слова: Городовое Положение, городская управа, квартирная воинская повинность, квартирная комиссия.

Dmytrenko N.M. Nizhyn City Council quartering and life-support of military units (the last quarter of the XIX th – the beginning of the XX th century)

This article deals with the Nizhyn City Council activities in the period of the public management modernization in accordance with the Municipal Regulations in the years of 1870 and 1892. The analysis of changes in the system of military units providing and their consequences for the City Treasury is given.

Key words: Municipal Regulations, City Council, housing conscription.

13.03.2017 p.

J

УДК 94(477):336.71 «185/190»

**О.В. Крупенко
К.Ю. Сиволожська**

**РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НА ЧЕРНІГІВЩИНІ В ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Стаття присвячена дослідженню процесу становлення та розвитку кредитно-банківської системи в Чернігівській губернії у пореформений період. Автори визначають урядові заходи, які сприяли модернізації фінансової системи у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: Чернігівська губернія, пореформена економіка, банк, кредит, фінансова система.

В сучасних умовах становлення національної економіки ринкового типу досить актуальною є проблема дослідження процесу формування вітчизняної банківської системи другої половини ХІХ ст. Епоха вільного підприємництва привертає нині увагу багатьох дослідників та науковців у зв'язку з тим, що її всебічне вивчення дає змогу осмислити власний історичний досвід розвитку ринкових відносин, який почав накопичуватися саме в той час.

Вивченню банківської системи у її історичній ретроспективі присвячена низка праць як вітчизняних, так і зарубіжних істориків та економістів. Серед дорадянських

досліджень заслуговують на увагу роботи П. Мігуліна, І. Кауфмана [1]. У них мова йде про особливості здійснення фінансової політики в Російській імперії та її вплив на кредитно-банківську систему в українських губерніях.

У радянський період тема становлення банківської системи та банківської справи в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. була не менш актуальною. Серед праць, опублікованих у цей час, слід відзначити роботи І. Гіндіна, В. Голобуцького, О. Погребинського [2].

Проте, всі ці праці повного уявлення про розвиток української банківської системи другої половини ХІХ ст. не дають. У них практично відсутні матеріали з історії кредитних установ у містах і містечках Чернігівщини. Внаслідок цього виникла потреба прослідкувати формування кредитної системи в губернії, визначити місце у цьому процесі муніципальних органів влади.

Дослідження фінансової системи України періоду пореформених перетворень набувають сьогодні якісно нового характеру. У руслі наукової тематики виходять окремі публікації. Однак, усі ці проблеми щодо українських губерній досліджено побіжно. Це зумовлює актуальність подальшої розробки проблеми.

Метою статті є вивчення процесу становлення та розвитку кредитно-банківської системи на Чернігівщині в умовах ринкових трансформацій.

Починаючи з першої половини ХІХ ст., в Україні здійснювалися банківські операції і використовувалися широкі форми кредитування, що насамперед було пов'язано з розвитком ярмаркової торгівлі. Кредитно-розрахункові установи поступово ставали невід'ємною частиною господарського життя в Україні. Основне їхнє призначення в дореформений період полягало в підтримці поміщицьких господарств. Дворянський банк та інші кредитні установи надавали позики під заставу маєтків. Іншою важливою рисою дореформеної банківської системи було те, що держава тримала у своїх руках монополію на використання грошових накопичень. Усе це не відповідало інтересам індустріального розвитку країни. Тому з припиненням видачі позик під заставу маєтків у 1859 р. почалася ліквідація кредитних установ. Проте, створюючи нову банківську систему, царський уряд не хотів втрачати керівних позицій у фінансовій справі [3, с. 99].

У 1896 році кредитно-банківська мережа в українських губерніях виглядала таким чином: Держбанк мав три контори у Києві, Одесі і Харкові та 14 відділень у Чернігові, Ромнах, Полтаві, Кременчуці, Катеринославі, Юзівці, Бердянську, Феодосії, Севастополі, Херсоні, Миколаєві, Кам'янець-Подільському, Житомирі і тимчасове відділення в Ялті, що працювало щороку лише з 25 травня до 1 листопада. При повітових казначействах і відділеннях Держбанку діяло 66 позичково-ощадних кас.

У Чернігівській губернії такі товариства почали виникати з ініціативи земських установ, якими протягом 1871–1872 рр. було виділено для цього 30 тис. крб. У наступному році на ці кошти відкрили 12 позичково-

ощадних товариств. Через 11 років таких уже нараховувалося 42. Кредитувалися в них лише члени товариства, які регулярно сплачували членські внески. З 1883 по 1895 рр. відкрилося лише 5 товариств [4, с. 35]. Урядові кола спонукали створення подібного типу кредитних установ. У 1895 р. було прийнято новий закон про організацію дрібного кредиту. Для формування стартових капіталів Державний банк виділяв позики. Через рік у Міністерстві фінансів затверджується зразковий статут кредитних товариств. Їх різновидом були земські каси й банки, позичково-ощадні товариства та інші кредитні установи. В 1896–1898 рр. у губернії відкрилося 5 земських такого роду товариств для обслуговування, в основному, селян [5, с. 71].

Дрібні торговці, підприємці й ремісники міст і містечок продовжували користуватися лихварськими позиками. Із становленням нового муніципального управління було зроблено перші кроки для впорядкування дрібного кредитування шляхом організації ломбардів. У Чернігівській губернії перший ломбард відкрився у 1888 р. у Стародубському повіті. Його населення, переважно старообрядці, займалося торгівлею і дрібними промислами, а відтак постійно потребувало кредитів. Ураховавши це, муніципалітет виділив 5 тис. крб. на заснування ломбарду й обладнання приміщення. Директором обрали А. Петрова, заступником – М. Хамова, який виконував за сумісництвом обов'язки оцінщика й бухгалтера [6, с. 152].

У Чернігові ломбард відкрили 2 лютого 1899 р. За рахунок міських коштів сформували стартовий капітал, орендували за 500 крб. приміщення. Штат складався із директора, заступника, бухгалтера, оцінщика й двох сторожів. У своїй діяльності чернігівський ломбард враховував досвід роботи київських установ подібного типу, який вивчався майбутнім директором Ф. Казановським.

Отже, земськими й міськими органами самоврядування у губернії формувалася нижча ступінь установ фінансово-кредитної системи – позичково-ощадні товариства й ломбарди. Їхніми послугами користувалася незначна частина населення і вони не змогли повністю витіснити лихварство. Із розвитком товарно-грошових відносин існуючі кредитні установи були ліквідовані. На їх місці відкрився у 1860 р. Державний банк із філіями у різних містах. Одна з перших з'явилася у Києві. Вона виявилася неспроможною задовольнити попит на кредит промисловців шести українських губерній. У Чернігові така контора відкрилася 16 жовтня 1893 р. Організовувалися і спеціалізовані банки. 10 квітня 1883 р. почала працювати Чернігівська філія Селянського банку, якою з лютого по листопад 1884 р. було видано 66 позик обсягом 954558 крб. для купівлі 20629 дес. землі [7, арк. 6].

Кредитуванням крупних землевласників займалося відділення Дворянського земельного банку, засноване 1 грудня 1885 р. Обидві установи видавали позики під заставу землі й маєтків – іпотеку. Земля, куплена через Селянський банк, вважалася заставленою до остаточного

розрахунку позичальника із кредитною установою. В умовах розвитку підприємництва й торгівлі представники купецтва і промислової буржуазії продовжували відчувати труднощі в отриманні державних позик. Відтак перед урядом постала потреба демонополізувати кредитні відносини в країні. З цією метою у лютому 1862 р. Міністерство фінансів розробило статут міських громадських банків. Для їх створення ставилося декілька обов'язкових умов: формування стартового капіталу не менше як 10 тис. крб., забезпечення відповідним приміщенням і вироблення статуту, що затверджувався Міністерством фінансів. У статутах фіксувалася мета й умови організації установи, визначалися види фінансових операцій, правила ведення документації.

Для визначення основних напрямків діяльності й організації поточних справ гласними дум призначалося правління банку у складі директора, заступників на 4 роки і декількох членів – на 2–3 роки. Всі рішення приймалися простою більшістю голосів із вирішальним значенням позиції директора. Члени правління могли звертатися з апеляціями до міської думи. Згідно зі статутами дві третини банківських прибутків відраховувалися у розпорядження управ і 2–3 % – благодійним фондам.

У Чернігівській губернії перші громадські банки відкрилися у Кролевіці в 1863 р. та в Глухові у 1865 р. Шестигласним думам вдалося зібрати по 50 тис. крб. для фундаторських капіталів. У лютому 1870 р. виник Новгород-Сіверський банк, а в листопаді – Стародубський зі стартовими капіталами до 10 тис. крб. у кожному.

Чернігівський громадський банк має свою історію. У листопаді 1870 р. під час виборів до міської думи купець П. Цвет запропонував потрібну суму для відкриття кредитної установи за умови, що головою муніципалітету буде обрано О. Карпінського. Виборці з такою пропозицією не погодилися, оскільки ця посада була виборна [7, арк. 32].

Організація громадських кредитних установ у Ніжині й Чернігові дещо ускладнювалася фінансовими проблемами самоврядних структур. Ніжинський банк вдалося заснувати лише 8 червня 1873 р., скориставшись позицією депутата М. Куликова. Його ж обрали і директором, дозволивши, з одного боку, розширити підприємницьку діяльність, а з іншого – підпорядкувати її інтересам міста. У місцевому інформаційному виданні з цього приводу висловлювалося переконання, що «банківське кредитування сприятиме розвитку торгівлі, промисловості, збільшенню муніципальних прибутків, поліпшенню міського благоустрою» [8, с. 34].

Спроба управи взяти державну позику закінчилася невдало. Після цього прийняли рішення формувати засновницький капітал, виходячи із місцевих можливостей. Було продано міські землі у Пагорілках і здано в орендне утримання землю біля цвинтаря. Допоміг і випадок. Помер багатий міщанин А. Крапівенцев, який не мав прямих спадкоємців. Його майно переходило у повне розпорядження органів самоврядування.

Одночасно було вироблено і статут Чернігівського громадського банку. У березні 1874 р. управа звернулася до Міністерства фінансів за ліцензією на заснування кредитної установи. 28 листопада її було отримано, а через два тижні відбулися вибори банківського правління. Директором обрали О. Карпінського, заступниками – В. Гутмана, Я. Селюка і Т. Страховського. 19 лютого 1875 р. відбулося офіційне відкриття Чернігівського міського банку. У наступні роки внаслідок кризових явищ у народному господарстві країни темпи формування кредитних установ дещо призупинилися.

У 1873 р. наступила фінансова криза, яка спочатку розпочалася з банківської системи, а потім перекинулася на промисловість і торгівлю. Фінансова неспроможність промисловців і купецтва набрала епідемічного характеру. У період нового промислового піднесення виникли громадські банки із мінімальним засновницьким капіталом у Добрянці, Клинцях і Новозибкові. Діяльність міських кредитних установ була, в основному, однотипною і зводилася до прийому вкладів (депозитів), надання позик, операцій з цінними паперами й векселями.

Депозитні операції поділялися на поточні й термінові. Із поточних при нарахуванні 5,5 % річних внески видавалися у будь-який час. При термінових депозитах гроші знімалися після заздалегідь домовленого строку. Розміри дивідендів диференціювалися в залежності від терміну зберігання внесків: після 2–5 років – 6,5 %, більше 6 років – 7 %. Значними за обсягом були вексельні позики. В 1880 р. у Чернігівському банку ними скористалися 10199 осіб: 70 % із них – селяни й різночинці, 18 % – дворяни і 1 % – купці. Зростання попиту на кредити серед селян і різночинців обумовлювалося процесом їх розшарування внаслідок отримання права придбання нерухомості, заняття промислами й торгівлею.

Завдяки громадським банкам збільшувалися прибутки муніципальних скарбниць. З 1875 по 1885 роки Чернігівський банк перерахував у розпорядження управи 266503 крб. або 62% доходів. У 1897 р. до кралецького бюджету таким способом надійшло 13683 крб. Фінансувалися міськими банківськими установами і благодійні заходи. За 10 років Чернігівським банком на це було виділено 28491 крб.

Таким чином, у другій половині XIX ст. завдяки ініціативі й матеріальній підтримці органів місцевого самоврядування у Чернігівській губернії розпочалося формування фінансово-кредитної системи, що вирізнялася різноманітністю форм. Для дрібного кредитування найбільш поширеними були позичково-ощадні товариства й ломбарди, для середнього та великого – банківські установи державного й муніципального підпорядкування.

Задіяним лишався і лихварський капітал, оскільки попит на тимчасово вільні кошти постійно зростав. Усі ці форми співіснували не конкуруючи, а доповнюючи одна одну й обслуговуючи різні верстви населення. Незначна кількість кредитних установ у містах і містечках свідчила

про перспективні можливості для поглиблення ринкових відносин у країні взагалі і в окремих регіонах зокрема.

Чернігівське відділення селянського й дворянського поземельного банку було створено за указом Сенату у 1882 році. Воно займалося кредитуванням селян під заставу земельних наділів, мало право купувати й продавати землю за свій рахунок. Особливо активізувало свою діяльність після революції 1905–1907 рр. під час Столипінської реформи. У 1905 році в Чернігові з'явився ще один банк – Південно-Російський, точніше, його відділення, яке проіснувало до 1908 р., тобто до злиття з двома іншими – Московським міжнародним і Орловським комерційним [9, с. 121].

Втім, слід зазначити, що Чернігівська губернія на початку XX ст. займала останнє місце в Україні по кількості кредитно-банківських установ, що негативно позначилося на її економічному розвитку. Проте, банківські установи змогли протриматися до 1914 р. завдяки підтримці та контролю міських дум. Ситуація змінилася 16 липня 1914 р., коли була оголошена загальна мобілізація. Згідно статуту про військову повинність саме міські управи були зобов'язані фінансувати всі мобілізаційні заходи на місцях. Лише два банки в Чернігові та Ніжині змогли повноцінно функціонувати до 1916 р.

Загалом, реформи 60–70-х рр. XIX ст. відкрили значні можливості для розвитку банківського промислу на території України. Нові фінансові установи визначали на ринку біржову кон'юнктуру, контролювали грошовий обіг, а невдовзі почали відігравати домінуючу роль у становленні й розвитку промислового підприємництва на українських землях. Особливо це проявилось під час форсованого будівництва залізничної мережі, металургійних заводів, створенні системи акціонерних комерційних та земельних іпотечних банків. Царський уряд, крім безпосередньої фінансової підтримки окремих галузей промисловості, значну увагу приділяв створенню мережі комерційних банків.

ПОСИЛАННЯ

1. Мигулин П.П. Реформы денежного обращения в России и промышленный кризис (1892–1902 гг.). Русский государственный кредит / П.П. Мигулин. – Харьков, 1902. – Т. III. – Вып. 2. – 324 с.; Мигулин П.П. Русский государственный кредит (1769–1899). Министество И.А. Вышнеградского. Русский государственный кредит / П.П. Мигулин. – Харьков, 1899. – Т. II. – 602 с.; Кауфман И.И. Из истории бумажных денег в России / И.И. Кауфман. – СПб.: Тип. «Север», 1909. – 292 с.
2. Гиндин И.Ф. Государственный банк и экономическая политика царского правительства (1861–1892) / И.Ф. Гиндин. – М.: Госфиниздат, 1960. – 412 с.; Голобуцкий В.С. Экономическая история Украинской РСР. Дожовтневий період / В.С. Голобуцкий. – К.: Вид-во «Вища школа», 1970. – 301 с.; Погребинский А.П. Государственно-монополистический капитализм в России. Очерк истории / А.П. Погребинский. – М.: Соцэкгиз, 1959. – 266 с.
3. Советская историческая энциклопедия. – М., 1962. – Т. 2. – С. 99.
4. Земский сборник Черниговской губернии (далі – ЗСЧГ). – 1905. – № 3. – С. 35.
5. ЗСЧГ. – 1877. – № 9–12. – С. 71.
6. Половец В. Кооперативний рух в Лівобережній Україні (1861–1917 рр.). – Чернівці, 1996. – С. 152.
7. Ніжинська філія Державного архіву Чернігівської області, ф. 340, оп. 1, спр. 137.

8. Тридцатилетие деятельности Черниговского городского общественного управления: 1870–1900 гг. – Чернигов, 1901. – С. 34.
9. ЗСЧГ. – 1866. – № 3. – С. 121.

Крупенко О.В., Сиволожская К.Ю. Развитие банковского дела на Черниговщине во второй половине XIX – начале XX века

Статья посвящена исследованию процесса становления и развития кредитно-банковской системы в Черниговской губернии в пореформенный период. Авторы определяют правительственные меры, которые способствовали модернизации финансовой системы во второй половине XIX – начале XX века.

Ключевые слова: Черниговская губерния, пореформенная экономика, банк, кредит, финансовая система.

Krupenko O.V., Syvolozhska K.Yu. Development of banking in the Chernihiv region in the second half of XIX – earlier XX century

The article is devoted to research of process of formation and development of credit and banking system in the province of Chernihiv in the post-reform period. The author defines government measures that contributed to the modernization of the financial system in the second half of XIX – beginning of XX century.

Key words: Chernihiv province, the post-reform economy, banking, credit, financial system.

10.03.2017 р.

j

УДК 94(477):347.237

В.В. Назарова

ИСТОРИЧЕСКОЕ, ЛАНДШАФТНОЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ИМЕНЕЙ ЗАРУЦКОЕ, БЕЛОКОПЫТОВО, НАУМОВКА И УСАДЕБНОГО КОМПЛЕКСА «ЗАРУЦКОЕ» ГЛУХОВСКОГО УЕЗДА ЧЕРНИГОВСКОЙ ГУБЕРНИИ

В статье на основании архивных, картографических и документальных источников рассказывается об истории имений Заруцкое, Белокопытово, Наумовка и усадебного комплекса «Заруцкое» в нескольких километрах от г. Глухова, даны основные ландшафтные и экономические описания этих мест, прослежена смена их владельцев и приведены некоторые биографические данные о них.

Ключевые слова: Глухов, Заруцкое, Белокопытово, Наумовка, Заруцкий, Дергун, Бетхер, Бек, Радченко, имение, усадьба, мел, меловой завод.

В последние годы интерес к изучению старинных усадебных комплексов Малороссии заметно возрос. В ряде статей и монографий рассказывается об их зарождении, расцвете и угасании вместе с распадом Российской империи, отображаются особенности архитектуры и садово-парковых ландшафтов. Основное внимание большинства исследований обращено на усадьбы-резиденции украинских гетманов (Батулин, Яготин, Почеп, Михайловка и др.) и усадьбы императорских фаворитов и придворных вельмож (Ляличи, Стольное, Качановка, Вишеньки и др.). Значительно меньше освещена история и архитектура усадеб богатых малороссийских помещиков и среднего дворянства, которые дожили до наших дней в руинах или были вовсе уничтожены временем, бесхозяйственностью или перипетиями

советской эпохи. Из числа последних на территории бывшего Глуховского уезда наиболее известно, исследовано и описано лишь Волокитинское имение Миклашевских, ныне практически уничтоженное. В данной статье речь пойдет о старинной усадьбе Заруцкое, располагавшейся недалеко от города Глухова на границе с Курской губернией и ныне тоже практически уничтоженной. В 1914 году имение это описывалось на страницах журнала «Столица и усадьба» [1], где в 3-х коротких абзацах были приведены основные сведения об усадьбе и ее владельцах (с допущением некоторых, весьма значительных, неточностей). Позднее этот же материал, без изменений и дополнений, был опубликован в сборнике В.А. Шилова «Усадьбы Малороссии» [2, с. 146–147]. Цель данной работы наиболее полно, на основании целого ряда архивных, картографических и документальных источников, изложить историю имений Заруцкое, Белокопытово, Наумовка и усадебного комплекса «Заруцкое», дать их ландшафтное и экономическое описание, рассказать о людях, в разное время владевших этими имениями.

Имения эти находились в 6-ти верстах на юго-восток от города Глухова по старинной Рьльской дороге на правом берегу реки Клевени, протекавшей по границе с Курской губернией. Заселены эти земли были одновременно со всеми остальными селами в окрестностях Глухова и во времена поляков принадлежали Песочинскому. После поляков значились в числе ратушных сел, а потом были отданы Новгород-Северскому войсковому товарищу Алексею Заруцкому универсалом, данным Брюховецким 30 декабря 1667 года [3, с. 478–479]. Другой источник указывает, что по указу царя Алексея Михайловича были даны «за многия его службы» Алексею Заруцкому, жене его и детям безповоротно эти земли и на ту дачу дана ему Великого Государя жалованная грамота. Позднее, в царствование Великих Князей Иоанна и Петра Алексеевичей, 9 мая 1683 года была ими дана еще одна грамота Алексею Заруцкому на эти земли [4, л. 9 об.]. Это владение охватывало почти 1300 десятин земли с располагавшимися на них селцом Белокопытово и слободками Старой Наумовкой и Белокопытовкой. В слободке Белокопытовке на речке Клевени на месте брода, по которому проходила старая Рьльская дорога, была построена Заруцким плотина и мельница при ней. Со всех проезжавших по плотине людей бралось Заруцким «от воза по две деньги». Заруцкий же владел берегами по обеим сторонам реки Клевени и имел единоличное право по реке Клевени сено косить и рыбу ловить. Ему же за рекой Клевенью в Крупецкой волости Курской губернии в дровяных угодьях разрешалось лежащее дерево на дрова брать, чтоб «ему и детям его было из чего на Государевой службе служить» [5, л. 127–128 об.]. И служили они – Алексей Заруцкий был Глуховским городовым атаманом, а впоследствии стал Новгородсеверским протопопом. Его сын, Афанасий Заруцкий, женился на дочери богатого новгородсеверского мещанина Прасковье Константиновне Пригаре, взял за нею